

Hermann Róbert**Kossuth és tábornokai**

A szabadságharc tábornokainak többsége – Bona Gábornak a századosi karról szóló könyvcímét parafrázálva – Kossuth Lajos tábornoka volt. A továbbiakban arra a kérdésre keressük választ, hogy 1848–49-ben milyen időbeli megoszlásban, milyen szempontok alapján nevezte ki Kossuth e tábornokokat.

Már a Batthyány-kormány időszakában kiderült, hogy a Magyarországon állomásozó cs. kir. hadsereg felős vezetése nem túl nagy rokonszenvvel figyeli a magyar polgári átalakulást, s különösen a Habsburg-bírodalmon belüli önálló magyar állam megteremtését. A miniszterelnököknek köszönhetően ugyan ideig-óráig sikerült biztosítani e többnyire a császár szolgálatában megőszült vezérőrnagyok, altábornagyok és tábornagyként legalább passzív engedelmességét, de 1848 októberében egyes főhadparancsnokságok (az erdélyi és a bánsági) vezetői, illetve az alájuk rendelt hadosztály- és dandárparancsnokok egymás után mondták fel az engedelmességet a magyar kormánynak. A magyar kormányzat a megmaradottak lojalitásában sem lehetett teljesen bizonyos. A két hadsereg közül az egyiket 1848. szeptember végén három olyan tábornok (Móga altábornagy, Holsche és Teleki vezérőrnagy) vezényelte, akik 1848 előtt az uralkodótól nyerték el tábornoki rangjukat, s egyikük, Teleki, 1848. szeptember közepén már közel állt ahhoz, hogy a Batthyány-kormány lemondása után megtagadja az engedelmességet a magyar országgyűlésnek. A szeptember 29-i pákozdi csatát megelőző sukorói haditanácson szintén kiderült, hogy e tisztek nem ismerik el feltétel nélkül a magyar országgyűlés joghatóságát. A délvidéki (bácskai és bánsági) mozgó seregek közül a bácskaiak szintén egy 1848 előtt kinevezett vezérőrnagy (Friedrich Eder) vezényelte, a bánsági egy ezredes alatt (Vetter Antal) állt. A várak és erődök többségének parancsnoka szintén 1848 előtt kinevezett tábornok volt.

Az 1848 szeptember-októberében bekövetkezett politikai események (a Batthyány-kormány lemondása, a horvát betörés, Lamberg meggyilkolása, az október 3-i császári manifesztum) következtében a Magyarországon szolgáló cs. kir. tisztek tömegesen hagyták el a magyar szolgálatot, vagy fordultak szembe a magyar kormánnyal. Annál is inkább, mert eddig ezek a tisztek az uralkodó iránti hűséget még úgy-ahogy össze tudták egyeztetni (ha akarták) a magyar országgyűlés és kormányzat iránti lojalitással. Lamberg halála és az október 3-i, a magyar országgyűlést feloszlató uralkodói manifesztum után mindazok, aki számára az uralkodónak tett eskü és a birodalom egy-egy fontosabb volt a magyar alkotmányra tett esküjénél, elhagyták a magyar oldalon maradó alakulatokat. A Batthyány Lajos miniszterelnök eltávozása, majd lemondása után az ország irányítását átvevő országgyűlési „bizottság”, az Országos Honvédelmi Bizottmány számára tehát létkérdés volt, ki tudja-e pótolni a katonai felső vezetésben támadt hiányokat, talál-e alkalmas és politikailag lojális tiszteket a megüresült vár-, ezred-, dandár-, hadosztály-, esetleg hadtest- vagy hadseregparancsnoki posztokra.

Az elsőként kinevezett Kiss Ernőt még Batthyány miniszterelnök rendelte a fővárosba szeptember 15-én, amikor úgy tűnt, Teleki Ádám árulása miatt sürgősen új pa-

rancsnokot kell találni a dunántúli hadsereg élére. Másnap azonban a nádor elvállalta a fővezérséget, majd őt Móga János altábornagy váltotta fel. Ezzel a Kiss személyéhez fűződő tervek lényegében értelmüket veszítették. Kiss szemlélként részt vett a pákozdi csatában. Nem sokkal a csata után pedig elhagyta a tábornokot, s visszatért Nagybecskerekre. Kossuth távollétében az OHB semmilyen módon nem intézkedett Kiss kinevezése ügyében. Kossuth azonban már egy hónappal korábban, szeptember 4-én – Kiss perlaszi győzelmének hírére véve – azt akarta elérni a képviselőházban, „*hogya Ház kívánja, hogy generálissá neveztessék*”. Betegsége miatt azonban az indítványt nem tudta megtenni.¹ Szeptember 6-án arról írt a Mészáros hadügyminisztert ideiglenesen helyettesítő Szemere Bertalan miniszterelnöknek, hogy ha Kiss Ernő néhány ezer embert kapna, bevonná Pancsovát, „*s ezzel többet használna, mint a verbászi tábor parancsnokai minden aluszékony téltenségekkel*”.² Október 5-én, második alföldi toborzójának végén pedig kiálványában azzal biztatta a tiszántúli törvényhatóságokat, küldjék önkéntes csapatokat „*hazánk kedveltjéhez, a rácok ostarához, Kiss Ernőhöz, kinek zászlójával a szerencse és győzelem jár*”.³

Kiss tábornoki kinevezését Kossuth nem csak az OHB tagjaival egyeztette, hanem egy másik, Kiss előtt egy nappal – titokban – tábornokká kinevezett személlyel, Görgei Artúrral is. Kiss tábornoki kinevezése mellett több tényező is szólt. Elsősorban az, hogy a magyar hadseregben szolgáló volt vagy tényleges cs. kir. ezredesek közül ő volt az egyetlen, aki sikert produkált: szeptember 2-án bevette a székely perlaszi táborát. Kiss politikailag is megbízhatónak tűnt, hiszen a Lamberggel történetek ellenére sem adta be lemondását, hanem visszautazott a nagybecskereki főhadiszállásra.⁴

Kiss volt tehát az első hivatalosan kinevezett honvéd tábornok. Kinevezését azonban egy nappal megelőzte egy másik, Kissnél meredekebb ívű karriert befutó, személyiség tábornoki előléptetése. Görgei Artúr, aki kilépett cs. kir. főhadnagyként jelentkezett a magyar honvédségbe, 1848. júniusában még százados, augusztus 29-én már őrnagy volt. Urbán Aladár kutatásai szerint őrnagy kinevezetése után előbb Ivánka Imrével együtt, majd egyedül is felkereste Kossuthot. A Batthyány-kormány lemondása és Batthyány ügyvezető miniszterelnöki megbízatása után pedig szeptember 13-án szabályosan felajánlotta majdani szolgálatait Kossuthnak, mint a volt pénzügyminiszter „*életre-halálra kész embere*”. Kapcsolatuk a későbbiekben is megmaradt, s Kossuth alföldi toborzóját során is érintkeztek egymással. Október 7-én, amikor Kossuth már visszaérkezett a fővárosba, az OHB – Kossuth tényleges közreműködése nélkül, de valószínűleg az ő tudatával – ezredessé léptette le. Október 9-én, az ozorai győzelem után Kossuth magához rendelte Görgeit, „*hogya azon eszmének kivétele iránt, mely bennünket jelenleg foglalkoztat, Önnel személyesen értekezhessünk*”. A találkozóra október 11-én került sor, Madarász Lászlónak a jelenlétében, aki Kossuth toborzóját idején Görgei karrierjének egyik legbuzgóbb és leghatásosabb támogatója volt az OHB-ben. Görgei emlékezése szerint jelen volt egy másik, vele együtt ezredessé előléptetett bajtársa is. Görgei István – s az ő nyomán mások – szerint ez a személy gróf Lázár György, az 1. honvéd-zászlóalj parancsnoka volt.⁵

Görgei szerint Kossuth közölte velük azt a szándékát, hogy több honvéd tőzstisztelet tábornokká kíván előléptetni. Ezt azzal indokolta, hogy a dunántúli hadseregnél bármelyik pillanatban várható az ott lévő tábornokok, Móga, Teleki és Holtsche lemondása.

Kossuth tervét mind a jelenlevő ezredes, mind Görgei helytelenítette. Érvelésük lényege az volt, hogy az OHB ezáltal méltánytalanságot követne el, s megsértené a hadseregben szolgáló, a honvédtisztek többségénél rangban idősebb sorozdi tiszteket. Mindketten azt javasolták, hogy az OHB inkább a sorozatok törzstiszteit léptesse elő, s igyekezzen megnyerni az önvédelmi harc ügyének. Kossuth ezek után személyi javaslatokat kért. Görgei kijelentette, hogy ő nem ismeri Móga seregének tisztikarát; a jelenlevő másik ezredes azonban megnevezett néhány személyt, majd távozott. Kossuth ezután ismertette Görgeivel „azon eszmét”, amelynek megtárgyalása végett magához rendelte. Kossuth elmondta, hogy az OHB gyanakszik Mógára és környezetére, ugyanakkor Csány László kormánybiztos megbízhatónak mondja őt. Görgeinek tehát a táborba kellene mennie, s ki kellene puhatolnia a főhadiszállás hangulatát, és megakadályozni az esetleges árulást. Görgei a megbízatást elfogadta, azzal, hogy ha a gyanú bebizonyosodna, neki legyen joga az árulást meg is akadályozni. Kossuth ezt a feltételt is elfogadta, s Madarász László meg is írta Görgei tábornoki kinevezését, amit aztán Kossuth is aláírt. A kinevezést azonban Görgei nem kapta kézhez. Valószínűleg azért nem, mert az OHB már október 8-án teljhatalmú megbízottként a táborba küldte ifj. Pázmándy Dénest, a képviselőház elnökét, s Kossuth és Madarász Pázmándy jelentéseitől tették függővé Görgei megbízatásának érvényesítését. Erre mutat az is, hogy a kinevezési okmányt nem adták át Görgeinek, hanem megküldték Pázmándynak. Pázmándy egyébként október 13-án még nem kapta kézhez Görgei kineveztetését; ezen a napon ugyanis Luzsénszky Pállal, Bónis Sámuellel és Csány Lászlóval közösen írt jelentésében javasolta Görgei és Lázár György ezredesek tábornoki kineveztetését, *„mert biztos generáljaink nincsenek, a generálban pedig jóakarat, hazafiai buzgalom és mindenek felett judicium szükséges”*. Emellett Kossuth ilyen súlyú ügyben az OHB többi tagjával is egyeztetni akart, ami meg is történt. Görgei tábornoki és Ivánka Imre ezredesi kinevezését Nyáry Pál hozzájárulásával küldték meg a táborba.⁶

Görgei és Kossuth beszélgetésének első eredménye volt Kiss Ernő már említett kinevezése, de úgy tűnik, az itt elfogadott elveknek a hónap végéig előléptetett személyek tábornoki kinevezésében is komoly szerepük volt. Október 22-én Kossuth azt írta Nyáry Pálnak, hogy *„ha valami képes volna saját embereinket elidegeníteni, bizonyosan elidegenítené az, ha olyan emberek praeteraltatnának [mellőztetnének], kiknél az érdemhez régi szolgálat csatlakozik”*.

Október 18-án – egy esetleges francia és angol közvetítési ajánlat híreről értesítve – Kossuth a táborba ment, s immáron harmadik toborzóját kb. 10 000 főnyi, többségében nemzetőrökből és frissen felállított honvédszászlóaljakból álló erőt gyűjtött össze. Október 19-én érkezett meg gözhajón Komáromba, s az őt fogadó várparancsnokot, az OHB által szeptember 30-án kinevezett Majthényi István ezredest „tábornoknak” szólította. *„Kérem ezt egy diplomával verifikáltatni”* – írta az OHB-nak. Majthényinek komoly érdemei voltak abban, hogy az erőd 1848 szeptemberében magyar kézre jutott, s néhány nappal korábban Majthényi visszautasította mind Latour osztrák hadügyminiszter, mind Jellačić felhívását az erőd átadására. Az OHB eleget tett Kossuth kérésének, s október 20-án *„azon különös érdemeinél fogva, melyeket a haza iránt a nagy fontosságú várnak megmentése által tanúsított”*, tábornokká nevezte ki Majthényit. A kinevezés e szokatlan formája miatt azonban Nyáry Pál, az OHB helyettes elnöke tiltakozott, s

nemes egyszerűséggel sarlatánériának minősítette Kossuth eljárását. Kossuth részben Majthényi érdemeivel indokolta ezt, részben a pozíció fontosságára hívta fel a figyelmet: „Olyan várnak parancsnoka, hol előtte sohase volt kisebb ember, mint generális, alattvalói közt csak úgy hemzsegnék a törzstisztek... Szeretném tudni, hogy ha például Görgei, mint generális néhány napok múlva berúkolna Komáromba, miként lehetett volna Majthényi állásának anomáliáján segíteni, ha én első tábornoknak ki nem nevezem. A hatalommal nem kell visszaélni, de élni kell”.⁷

Az OHB Kossuth távollétében is foglalkozott tábornoki kinevezésekkel. Az ozorai győzelem után a főszerephez visszarendelt, de azután saját elhatározásából Zala megyébe vonuló Perczel október 17–18-án felszabadította a Muraközt. Perczel erről szóló október 17-i jelentését október 20-án felolvasták a képviselőházban is. Ezután az elnöklő Pálffy János a Ház helyeslésétől kísértetve „Perczel Mór derék hazánkfia és ezredesünknek, a táborában levő tiszteknek, s általában az összes seregének a Ház teljes méltánylatát és köszönetét” nyilvánította. Madarász József – aki bátyjától, Lászlótól már tudhatott Perczel és Görgei összeütközéséről, és Görgei október 11-i tábornoki kinevezéséről – kifejtette, hogy „Magyarhonnak leginkább vezérekre levén szüksége, oly egyvéneket óhajt vezértisztei közé számíthatni, kik a haza polgári pályáján jártasok levén, a katonai pályán is a hazának szerencsés szolgálatokat tehetnek”. Ezért ő bizton reméli „a Honvédelmi Bizottmány által Perczel Mór vezér és polgártársunknak a haza iránti érdelmeinek jutalmazásául nemsokára a tábornoki méltóságra felemeltetését”; s bár ezt a Ház nem határozza el, az OHB előtt a Ház rokonszenve „tudva levén, ez kötelességének fogja ismerni a kinevezést minél előbb sikeresíteni”. Az OHB pedig külön levélben közölte Perczellel, hogy a képviselőház határozata alapján „a vezérségre leendő előléptetéseknél” iránta „különösen tekintettel” kell lennie. „Ezt addig is, míg maga útján közölhetnők, Önnel előlegesen közölni kedves kötelességünknek ismerjük”. Magát a kinevezést azonban Kossuth beleegyezéséig elhalasztották.⁸

Október 22-én az OHB elrendelte Bakonyi Imre és – valószínűleg Pázmándy és társai október 13-i javaslatára – Lázár György ezredes vezérőrnagyi kinevezését, október 16-tól számítandó ranggal és illetménnyel. A két kinevezést a hadügyminisztérium és az Országos Nemzetőrségi Haditanács közé is tette. Az OHB azonban – úgy tűnik – nem értesítette róluk Kossuthot.⁹

Kossuth október 23-án érkezett meg a lajtai táborba. A Lajtánál megtorpanó magyar főszereg katonai és politikai okokból egyaránt késlekedett a forradalmi császárváros megsegítésével. Kétszer is átlépte a határt, de mindkét alkalommal vissza is tért a Lajta jobb partjára. A Bécs alatt álló cs. kir. erők már Windisch-Grätz tábornagy főszeregének beérkezése előtt túlerőben voltak, s Kossuthnak minden ékesszólását latba kellett vetnie, hogy rávegye a sereg tiszti karát a Lajta immár harmadik átlépésére. Kossuth aggodalmai valóra látszottak válni. Móga és környezete szakmai érvekkel tiltakoztak az újabb támadás ellen, de látszott rajtuk, hogy aggasztják őket a támadás politikai következményei is. Október 24-én futár érkezett a táborba Windisch-Grätzről. A tábornagy felszólította a volt cs. kir. tiszteket, térjenek vissza a császári lobogók alá. A tisztikar – még Kossuth távollétében – úgy döntött, nem engedelmeskedik a parancsnak, de a határt sem lépi át, mert „különbön akasztófa vár rájuk”. Erről Móga értesítette Kossuthot is. Kossuth kijelentette, tisztába akar jönni a tiszti kar szándékaival; „*jobb szeretem, ha fele elmegy, mintsem hogy az egész határozatlan és kétkedő maradjon; azért minden tisztól nyilatkozatot kívánok*”. Október 25-én meg is kapta e nyilatkozatot. Ezt követően a tiszti kar előtt felolvasta Windisch-Grätz felhívását, s a saját válaszynilatkozatát, majd beszédet mondott. Ebben ugyan hibáztatta, hogy a magyar hadsereg nem üldözte megfelelő időben Jellačićot, de méltányolta a tisztikar morális szempontját. A beszéd hatására több tiszt visszavonta benyújtott lemondását.

Nem úgy a tábornokok. Móga betegségére hivatkozva kérte nyugalmazását; Holtsche kijelentette, hogy ő bizony jelentkezni akar Windisch-Grätznél. Kossuth sajnálta Holtsche távozását, „*mert derék és a seregben kedvelt vezér*”, s csak kötelezővény ellenében engedte meg távozását. Teleki Ádámról hallomásból tudta, hogy távozni készül. „*Isten hírével*” – írta róla. Kossuth úgy vélte, rossz hatású lenne, „*ha az elhatározás percében nem volna egy régi generálisunk sem*”, s ezért Mógát néhány napig maradásra kérte. Az altábornagy ezt meg is ígérte.

Kossuth tehát október 25-én megírta az OHB-nak, „*hogy néhány generálisra van szükségünk*”. Másnap pedig arra hivatkozva, hogyha az ütközet pillanatában nem akarja tábornokok nélkül hagyni a sereget, kénytelen lesz Görgei tábornoki kinevezését kézbesíteni, „*a szükséges regadok [tekintetek]*” szempontjából javasolta Lázár György és Schweidel József ezredesek tábornoki kinevezését. (Schweidel még Lázárral együtt, október 11-én léptette elő ezredessé az OHB.) „*Nehogy emiatt másutt kellemetlenségek támadjanak*”, Kossuth kérte, hogy az OHB nevezze ki tábornokká Vetter Antalt, Bakonyi Sándor és Perczel Mór ezredeseket. Vetter és Bakonyi esetében a rangidősségre való tekintettel indokolta a kinevezést; Bakonyi már 1848 előtt ezredes volt, Vettert pedig szeptember 22-én még Batthyány léptette elő. Emellett Vettert az OHB október 20-án a honvéd tábornok (vezérkar) főnökévé nevezte ki; új beosztása is indokolta tehát előléptetését. A kétes eredetű ranggal rendelkező Perczel esetében más típusú kellemetlenségekre is gondolhatott Kossuth. Arra, hogy a Görgeivel rossz viszonyban lévő ezredes aligha bocsátaná meg, ha Görgeit előbb neveznék ki tábornokká, mint őt...¹⁰

Nem várta meg viszont az OHB Kossuthot négy másik tábornoki kinevezéssel. Miután Erdélyben kitört a román lázadás, Puchner főhadparancsnok pedig felmondta az engedelmisséget, kulcsfontosságivá vált, hogy az ott állomásozó cs. kir. alakulatok hűségét biztosítsák. Az október 16-i agyagfalvi székely nemzeti gyűlés után báró Vay

Miklós királyi biztos javasolta az OHB-nak Baldacci Manónak, az 51. gyalogezred; Dobay Károlynak, a 15. (2. székely) határőr gyalogezred és Sombori Sándornak a 11. huszárezred parancsnokainak kinevezését. (Franz Dorsnerét, a 14. [1. székely] határőr gyalogezred ezredesét nem!) Baldacci a felső-, Sombori az alsó-erdélyi magyar csapatok parancsnoka, Dobay ez utóbbiak parancsnokhelyettese volt. Az OHB a javaslatot jóváhagyta, s október 27-én már arról értesítette Vayt, hogy a Hadügyminisztérium neki fogja megküldeni a kinevezéseket, de *„ezeket csupán az esetben kézbesítse az illetőknek, ha ezekben ügyünk hű pártolói fogja megismerni, s tettükért a felelősséget elvállalja”*.¹¹ A magasrangú cs. kir. tisztek megnyerését szolgálta Fackh József ezredes, óbecsei dandárparancsnok kinevezése. Fackh október 13-án Földvárnál megvert egy szerb oszlopot; kinevezését tehát – Kiss Ernőéhez hasonlóan – egy harcéri siker magyarázta.¹²

Október 11–27. között az OHB összesen tizenkét honvéd vezérőrmagyot nevezett ki. Közülük összesen hat fő szolgált ezredesként 1848 előtt. A többiek előléptetését elsősorban a „káderhiány” indokolta; hiszen egyedül Vetter ezredesi rangja volt egy hónapnál (!) régebbi, a többiek ezredesi és vezérőrmagyi kinevezése között Görgei esetében csupán 4 (!), a többieknél 17–20 nap telt el. Ha ehhez hozzátesszük, hogy Görgei és Schweidel az alezredesi fokozat átugrásával lett őrmagyból ezredes, világossá válik, milyen fontosnak tartotta Kossuth és az OHB a honvéd tábornoki kar megerősítését. A tizenkét vezérőrmagyból 1849 január elejéig hét fő hagyta el az önvédelmi harctáborát.

A Kossuth által a lajtai táborba eszközölt kinevezéseknek komoly szerepük volt abban, hogy az október 30-i schwechati vereség után a hadtest szervezeti keretei nem bomlottak fel. A hadtest (majd hadsereg) parancsnokságát Kossuth november 1-jén Görgeire bízta, a dandár- és hadosztályparancsnoki posztokat többnyire szintén az újonnan kinevezettek vették át.¹³

Furcsa módon került sor az egyetlen november folyamán eszközölt vezérőrmagyi kinevezésre. Répásy Mihályt az OHB október 11-én léptette elő őrmagyból a 6. (Württemberg) huszárezred ezredesévé. Valamilyen oknál fogva azonban Kossuth őt nem javasolta tábornoki kinevezésre október 26-án. Igaz, Répásynak ekkor még nem voltak harcéri érdemei. November 4-én Kossuth már tábornokként emlegette, s Görgei javaslatára őt bízta meg a huszárezredek pótlóvázásának ügyével. Mészáros hadügyminiszter ugyan morgott amiatt, hogy egy frissen előléptetett tábornok a hadügyminisztérium ügykörébe tartozó feladatra nevezet ki tábornoki rangban valakit, de aztán lenyelte ezt a sérelmet. Répásy tábornoki kinevezését azonban csak december 2-án publikálta a Közlöny.¹⁴

November folyamán újabb tábornoki kinevezésekre nem került sor. Decemberben pedig egyedül a délvidéki, a bácskai és bánági hadtesteknél nevezte ki három vezérőrmagyot. Eder vezérőrmagyot, a bácskai hadtest parancsnokát, november 12-én Eszék erődjének parancsnokává nevezték ki. Az ő helyét az eddig dandárparancsnokként szolgáló Bakonyi vezérőrmagy vette át. December elején előbb a szintén dandárparancsnokként szolgáló Fackh vezérőrmagy majd Bakonyi is szabadásra távozott. Bakonyi helyére az eddig dandárparancsnokként szolgáló Esterházy Sándor ezredes került. A kinevezéseknek a cs. kir. hadseregben megszokott rendjében itt némi törés következett be, hiszen Esterházy így megelőzte volt ezredesét, Vécsey Károlyt. Vécsey a kinevezésről értesítil-

ve, december 30-án tiltakozott. A tiltakozás ekkor már érvényét veszítette, hiszen az OHB december 28-án mind Vécseyt, mint Damjanich János ezredest, a bánsági hadtest hadosztályparancsnokát tábornokká léptette elő.¹⁵

E két kinevezést azonban megelőzte egy másik előléptetés, s ez szolgált e kettő magyarázatul is. December 22-én Kossuth altábornaggyá nevezte ki Kiss Ernőt, aki ekkor a bánsági hadtest parancsnoka volt. Kossuth Péterváradot, „az alvidék erős kulcsát”, s ezzel együtt a szlavóniai főhadparancsnokságot akarta Kissre bízni. Blagoević Imre altábornagy, főhadparancsnok beteget jelentett; Johann Zahn altábornagy, péterváradi hadosztályparancsnok, akire Blagoević a parancsnokságot bízta, „aggott kora” miatt (68 éves volt) nem látszott alkalmasnak e poszt betöltésére. Kossuth Kiss tetszésére bízta, hogy a főhadparancsnokságot veszi-e át, avagy a bánsági hadtest vezetését viszi tovább. Ha Kiss nem fogadja el a szlavóniai főhadparancsnokságra vonatkozó ajánlatot, Péterváradot akkor is biztosítani kell. Ezt szolgálta egy másik áthelyezés. Csuha Antal cs. kir. alezredes, október vége óta honvéd ezredest Kossuth péterváradi dandárparancsnokká és helyettes várparancsnokká nevezte ki ekkor. Ugyanakkor a cs. kir. főserg betörése miatt Kossuth és az OHB Pest környékén egy tartalékhadtestet akart összevonni, s ennek parancsnokságát Damjanichra akarta bízni. Ha mind Kiss, mind Damjanich eltávozna a hadtesttől, a parancsnokságot valakire rá kell bízni. A bánsági hadtestnél azonban csupán egy ezredes szolgált ekkor: Vécsey Károly, a 2. huszárezred parancsnoka. Az ügyet tovább bonyolította, hogy Damjanich beteg volt, s előbb Nagybecskereken, majd Szegeden feküdt. Kossuth Kissnek írott levelében már jelezte, hogy Damjanichot vezérőrnaggyá akarja előléptetni, de kérte, hogy a forma kedvéért ezt Kiss „*ajánlata és felterjeszése előzze meg*”. Ugyanakkor kifejtette, hogy a tartaléksereg szervezéséről azonnal kell intézkedni, s ezért Damjanichot felgyógyulása után valószínűleg a Bánságban fogják továbbra is alkalmazni. Ezt – a tábornoki kinevezésre vonatkozó ígérettel együtt – megírta Damjanichnak is, s a meleg hangú levélben mielőbbi gyógyulást kívánt az ezredesnek. Furcsa, hogy Kossuth miért írta meg a tartaléksereg élére történő kinevezetés lehetőségét Damjanichnak, ha az ezredes beteg volt? Valószínűleg abban reménykedett, hogy Damjanich, ha meggyógyult, Szegedről a fővárosba siet a parancsnokság átvételére. Damjanics azonban december 24-én közölte, hogy még mindig beteg. Kossuth bevárta Damjanich választát, s csak ezután nevezte ki a tartaléksereg parancsnokává Répásy Mihály vezérőrnagyot. Kiss válaszában bizonytalansága miatt azonban mind Damjanichot, mind Vécseyt vezérőrnaggyá nevezte ki december 28-án.

Péterváraddal kapcsolatban Kossuth nem várta be Kiss választát, mert december 25-én arra a hírre, hogy az ottani főhadparancsnokság még mindig a cs. kir. hadügyminisztériummal levelez, utasította a hadügyminisztériumot: bizza meg Csuhat a péterváradi hadparancsnokság ideiglenes vezetésével.¹⁶

Az 1849. január 7-én lemondott a komáromi várparancsnok, Majthényi István. Kossuth előbb Meszlényi Jenő alezredest, sógorát nevezte ki várparancsnokká és ezredessé. A döntés méltánytalan volt, hiszen a vár erődítési igazgatója, Török Ignác már november 27. óta mérnökkari ezredes volt. Török tehát rangidős volt. Meszlényiben viszont volt annyi szerénység, hogy visszautasítsa Kossuth ajánlatát, s így a komáromi

haditanács kérésére Kossuth Török Ignácot vezérőrmaggá és várparancsnokká nevezte ki.¹⁷

Január elején Gaál Miklós, az aradi ostromsereg parancsnoka is megkapta vezérőrmagyi kinevezését. A fennmaradt forrásanyagból úgy tűnik, hogy Gaál kinevezésében nem csupán a már említett ésszerűség szempontjai játszottak fontos szerepet, hanem maga Gaál is, aki napról-napra merész tervekkel bombázta Kossuthot. Kossuth rendre felhívta Gaál figyelmét arra, hogy előbb Aradot vegye be, s csak utána foglalkozzon más tervekkel. Ám kétségtől kivül imponáltak neki az elméleti katonai szakértelmét megmecsillogtató ambíciózus ezredes (majd tábornok) nagyívű tervei. Ezzel magyarázható, hogy az 1849. január 3–25. közötti három hétben hat saját kezű levelet írt Gaálnak; ilyen „sűrű” levélváltásra a korábbiakban és a későbbiekben csupán Görgei, Bem, Perczel és Dembiński tehát a hadseregparancsnokok esetében van példa!¹⁸

A harmadik kinevezés Csuha Antalé, Pétervárad parancsnokáé volt. Csuhat január 9-én léptette elő tábornokká Kossuth. Csuha sajátos pályát futott be 1848-ban. Cs. kir. tisztként került a nemzetőrség és honvédség ügyeivel foglalkozó Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz, de már 1848. június végén a délvidékre vezényelték. November 20-án Kossuth őt akarta kinevezni az erdélyi magyar csapatok parancsnokává. Csuha azonban nem fogadta el ezt a megbízást. Bem nevezte ki a felső-erdélyi hadsereg élére.¹⁹ December végén előbb helyettes, majd tényleges várparancsnokként került Péterváradra, s a hónap végétől már a főhadparancsnokság vezetését is ellátta. Január 9-én pedig honvéd vezérőrmaggá, azaz tábornokká nevezte ki Csuhat.²⁰

December és január fordulóján a honvédsereget a volt cs. kir. tábornokok mind-egyike elhagyta, de az október óta kinevezett honvédtábornokok közül is többen leköszöntek. A már korábban nyugalmazott tábornokok közül jelentkeztek a cs. kir. csapatoknál Teleki Ádám, Franz Holtzche, Fackl József, Jovichi István vezérőrmagok, Moga János, Emánuel Dietrich altábornagyk. A szabadságolak közül így tett Bakonyi Sándor. A budai főhadparancsnokság vezetője és helyettese, Hrabovszki János és Mayer Ferenc altábornagyk sem követték az OHB-t Debrecenbe. A Kolozsvár indokolatlan feladása miatt magyar hadifőrvényszéki eljárás alá vont Baldacci Manó is bevárta a fővárosban Windisch-Grätz csapatait. Március végén jelentkezett a cs. kir. csapatoknál a december vége óta szolgálaton kívül levő Blagojević Inre és Johann Zahn altábornagy is. A reménytelennek látszó hadihelyzet miatt letette a hűségesküt az uralkodóra két Erdélyben szolgáló tábornok, Sombori Sándor és Dobay Károly is. Az aktív (sereg- vagy erődparancsnokként szolgáló) tábornokok közül összesen hárman hagyták el a honvéd sereget. Majthényi Istvánról már szoltunk. 1849 január elején Pesten köszönt le Lázár György, aki a megelőző két hétben a feldunai hadtest Duna-balparti hadoszlopának parancsnoka volt. Mind Majthényi, mint Lázár reménytelennek érezte a további küzdelmet, ezért döntött a leköszönés mellett.

1848. december végén a bácskai és bánági hadtesteknél immár négy tábornok (egy altábornagy és három vezérőrmagy) szolgált. Ezért Kossuth január 4-én még azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a felső-tiszai hadtest vezérletét csak kénytelenségből elvállaló Mészáros Lázár hadügyminisztert a felgyógyuló Damjanichcsal váltja fel. A Délvidéken tábornoki rangban szolgálók száma azonban csakhamar a felére csökkent. Kiss Ernő, a bánági hadtest parancsnoka, 1849. január 3-án megtámadta a pancsovai

szerb tábornok. A rosszul előkészített támadást katasztrofális vereség követte. Kiss működésével tisztjei is elégedetlenek voltak; ezzel magyarázható, hogy szabályos „aláírásgyűjtési” akciót indítottak Kiss leváltása érdekében. Ezután Vukovics Sebő bánsági kormánybiztos maga kezdeményezte az OHB-nál Kiss eltávolítását és Damjanichsal történő felváltását. Kiss volt a legmagasabb rangú honvédtábornok, tehát valamilyen módon a továbbiakban is alkalmazni kellett. Erre szolgált Kossuthnak az az ötlete, hogy a kormányzat Debrecenbe költözésével, illetve a Délvidék kiürítésével lényegében megszűnt két lojális főhadparancsnokság, a magyarországi és a szlavóniai helyett létrehozza az Országos Főhadparancsnokságot, s ennek vezetésével Kisst bízta meg. A republikánus nézeteiről ismert Szemere Bertalan, az OHB tagja és felvidéki teljhatalmú országos biztos meg is írta Kossuthnak: *„E címet minek keresitek ki, amit elvesztettünk hat hét előtt. Ez nem következetesség”*. Kossuth válaszában közölte a rövid indokot: *„Cim kellett sine cura”*.²¹

Sokkal veszélyesebb (és méltatlanabb) volt gróf Esterházy Sándor vezérőrnagy, bácskai hadtest parancsnok viselkedése. Miután a január 2-i haditanács határozata alapján a hadügyminisztérium elrendelte a Délvidék kiürítését, Esterházy agitálni kezdett a csapatok felvonultatása ellen, s kijelentette, hogy a szerbek ellen igen, de a reguláris cs. kir. csapatok ellen nem hajlandó harcolni. A bácskai hadtest felbomlásával fenyegető helyzetnek Esterházy korábbi ezredese, gróf Vécsey Károly vetett véget. Lemondásra kényszerítette Esterházyt, s a vele egyetértő tiszteket, s végrehajtotta a kormány határozatát. Kossuth két saját kezű levelében és egy sajtóközleményben mondott köszönetet Vécseynek eljárásáért.²²

Nem tekinthető kilépett tábornoknak az eszéki erőd parancsnoka, Friedrich Eder, bár magatartása alapján inkább közéjük sorolhatnánk. Eder ugyanis komoly szerepet játszott abban, hogy az erőd olyan lagymatag ellenállás után került a cs. kir. sereg kezébe.²³ A tábornokok mindegyikét hadbíróság elé állította az osztrák fél, s egy-két kivételtől eltekintve börtönbüntetéssel vagy legalább rangfőosztással sújtották őket eddigi működésükért.

1849 januárjában csupán egy tábornoki, pontosabban altábornagyi rang recepciójáról tudunk. Henryk Dembińskit, az 1830–31-es lengyel szabadságharc altábornagyát s egy ideig fővezérét, január elején Teleki László küldte Párizsból Magyarországra. Dembiński 1831. évi litvániai visszavonulásával vált híressé Európában, s neve nyilván nem volt ismeretlen a lengyel szabadságharc eseményeit ifjúkorában figyelemmel kísérő Kossuth előtt sem. Kossuth még 1848. november végén bízta meg Juliusz Falkowskit, hogy a Párizsban élő Dembińskit és Mieroslawskit Magyarországra hívja. Hasonló megbízatással kelt útra Władysław Jordan, Bem segédtisztje is. Falkowski emlékiratai szerint Kossuth egyenesen a fővezérséggel kínálta meg Dembińskit. Az altábornagy január 3-án indult el Párizsból, s január 18-án már Miskolcon jelentkezett Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztosnál. Szemere azonnal továbbküldte Debrecenbe. *„Bem jó nevet csinált a lengyel vezéreknél. Válasszátok meg őt is, legyen lelke a seregnek”* – írta. Másnap ismét az OHB tagjainak lelkére kötötte: *„Adjátok Isten, bizassék meg fontos vezérlettel, és legyen vele a Teremtő áldása”*. Január 21-én Kossuth már közölte Szemerével Dembiński megérkezésének hírét, s azt, hogy másnap Szolnok felé küldi Perczel és Rápásy csapatainak megszemlélésére. *„.....Tájékozza magát*

a körülmények iránt, s az egyesült tiszai seregek vezényletével fog megbízatni". Ezen a napon megszületett Dembiński „osztálytábornoki” (azaz altábornagyi) kinevezése. Mivel Kiss Ernőn kívül nem volt ekkor más altábornagya a honvédségnek, értelemszerű volt, hogy Dembiński fogja rangidősként megkapni a fővezérséget. Dembiński ugyancsak azt kötötte ki, hogyha más fővezért nem neveznek ki, „hanem több seregevezérek kombinatív dolgozandnak, anciennítására [rangidősségére] számot tart”.²⁴

Dembiński valóban elutazott Perczelhez, majd sikeresen össze is vezett az egyébként is forrófejű tábornokkal. Az ok a hadügyminisztérium egy, immáron aktualitását veszített utasítása volt, amely egy álhir hatására 4000 fő Dembiński keze alá adását és Poroszlóra vezetését rendelte el. A szóváltás olyan jól sikerült, hogy Perczel beadta lemondását, s egyszerűen otthagyta hadtestét. Dembiński pedig – rákháton – megindult Poroszló, majd onnan Tokaj felé. Kossuth január 27-én Klapka ezredesnek a felsőtiszai hadtest parancsnokának együttműködését kérte, amit Klapka meg is ígért. Igaz, Kossuth a tábornoki előléptetés és a vezérkari főnöki kinevezés lehetőségét is megcsillantotta előtte. Január 29-én kinevezte Dembińskit a Perczel-, Répásy- és Klapka-hadtestek fővezérévé. Február 5-én Dembiński már arról érdeklődött, hogy Vécsey csapataira számíthat-e? Kossuth közölte vele, hogy amint megismeri hadművelési tervét, kész Vécseyt, Damjanichot és Görgeit alárendelni. Erre az alárendelésre csak február 12-én került sor, amikor a hadügyminisztérium – és nem az OHB – Damjanich és Görgei hadtesteit is Dembiński főparancsnoksága alá helyezte. Február 23-ig Vécsey is hasonló utasítást kapott. Közismert, hogy Dembiński milyen módon felelt meg ennek a bizalomnak, s hogy rövid fővezérsége teljes kudarccal, a kápolnai vereséggel és elmozdításával végződött.²⁵

1849 februárjában összesen két tábornoki kinevezésről tudunk. Mindkettőt február 16-án hozta nyilvánosságra – immáron nem az OHB, hanem a hadügyminisztérium. Aulich Lajos a forradalom kezdetén a 2. (Sándor) gyalogezred alezredese és zászlóaljparancsnoka, október végétől ezredese volt, 1848. december közepétől Görgei feldunai hadseregében (majd hadtestében) szolgált, hadosztályparancsnoki beosztásban, de az iratok tanúsága szerint, Görgei távollétében ő helyettesítette a fővezért. Aulich a volt cs. kir. alezredek közül azon kevesek közé tartozott, akik 1848–49 fordulóján nem hagyták el a honvédsereget, s még csupán egyet léptek előre a ranglétrán (a másik ilyen személy Hadik Gusztáv volt; ám ő nyugalmazott alezredesként került a honvédségbe). Aulichot Görgei ajánlotta Mészáros hadügyminiszternek kinevezésre. Mészáros – Görgei indoklását szó szerint átvéve – Kossuth véleményét kérdezte a kinevezésről, amire azt a választ kapta, hogy „ezen kinevezés ellen nincs semmi észrevételem”. Mészáros maga is indokoltnak tarthatta a kinevezést, mert Kossuth válaszána vétele után azonnal kiállította Aulich tábornoki diplomáját. Így az a sajátos helyzet állt elő, hogy a Görgei vezette VII. (korábban feldunai) hadtestnél az egyik hadosztályparancsnok is vezérőrnagy volt; ám ezt a hadtest méretei (18 000 fő) is indokolták. Az érdekes inkább az, hogy Aulich miért csak most nyerte el a vezérőrnagyi rangot? Nem vélünk nagyot hibázni, ha azt állítjuk, hogy ebben az Aulich iránti bizalmatlanságnak volt szerepe. 1848 novemberében ugyanis Szeredy József, aki 1848 szeptemberében önkénteseket toborzott Bécsben a magyar ügy védelmére, névtelen levélben jelentette fel az ekkor a fővárosban tartózkodó Aulichot és két tisztjét, mint „borzalomig schwarzgelb embere-

ket". A feljelentést Kossuth megküldte Csány László kormánybiztosnak, aki értesítette a benne foglaltakról Lukács Sándor győri kormánybiztosot. Az ügy folytatását nem ismerjük; nyilván nem volt. Ezt követően Aulich – Görgei téli hadjáratának „köszönhetően” másfél hónapra eltűnt a kormányzat látóköréből. Nem lehet tehát véletlen, hogy Kossuth kiadott irataiban Aulich neve 1849 márciusáig csak a Sándor-ezred felvezénylése, illetve az ismertetett feljelentés kapcsán fordul elő.²⁶

A másik vezérőrnagy, Láhner György nevével már jóval gyakrabban találkozunk. Láhner a 33. gyalogezred 3. zászlóaljának őrnagya volt 1848-ban, s szeptember végéig a Délvidéken szolgált. Ekkor áthelyezték a hadügyminisztériumba, s egészen 1849 augusztusáig a honvédsereg felfegyverzésének legfőbb irányítója volt, előbb a fegyverfelügyelői, majd a tűzérési- és főfegyverzési osztály vezetőjeként. Láhner kinevezése azért is érdekes, mert a Kossuth által kinevezett tábornokok közül ő volt az egyetlen, aki nem harcoló testület vagy várórség parancsnokként, hanem szervező munkájának eredményeként kapta meg kinevezését. Kossuth először 1848. szeptember 29-i képviselőházi beszédében említette Láhner nevét, mint aki „az alsó táborban kitűnő érdemeket szerzett magának, s jelenleg a fegyver s löszerek kormányzatával alig 24 órája hogy megbízott, s máris nevezetes dolgoknak jutott eredményére”. Október 12-én már megkapta alezredesti kinevezését. November 9-én Görgei javasolta Kossuthnak, hogy tekintve Láhner érdemeit, mielőbb neveztesse ki ezredessé, s Kossuth november 11-én sietett megnyugtatóni a feldunai hadsereg parancsnokát, hogy már megtette a kellő lépéseket. Másnap közölte Láhnerrel, hogy az OHB aznapi ülésében javasolta ezredesti kinevezését, „s a bizottmány szíves készséggel fogadván az ajánlatomat”, Láhner rövidesen meg fogja kapni oklevelét. Így kétszeresen is elkésett Csány László teljhatalmú országos biztos november 13-án írott kérése Kossuthhoz: „...az Istenért, Láhner, Csuhát tegyék ezredessé, minő nyomorú ezer meg ezer major [őrnagy], alezredes van. Láhner és Csuha kitűnő egyének.” (Csuha még október 26-án megkapta kinevezését). Az OHB november 16-án állította ki a kinevezési oklevelet. Láhner 22-én kelt köszönőlevelében kijelentette, „miszerint ezentúl is, mint mindenkor, fáradatlan szorgalom- és a kezeimre bízott hivatalos teendők gyors elintézése által, szeretett hazámnak mindenben kész kötelesen szolgálni teljes szívemből óhajtván: a tisztelt Bizottmány további kegyes méltánylatát kiérdemelni, hazafiúi törekedéseim legfőbbikének ismerendem”.²⁷

A regényes tervek iránt kimondottan fogékony Kossuth tetszését külön megnyerte Láhner azon terve, hogy portyázó csapatokat kellene szervezni 10-12 szekérrel, mindegyiket 5-6 vadásszal és egy háromfontos üteggel.²⁸ Láhner megbízhatóságát mutatta, hogy a hadügyminisztérium nyolc osztályfőnöke közül összesen hárman követték az OHB-t és a minisztériumokat Debrecenbe – Vetter, Répásy (tehát két vezérőrnagy) és Láhner. Kossuth február 4-én már arról értesítette Láhner, hogy nemsokára „szerencsém leend a rég kiérdemelt tábornoki oklevelet megküldeni”. Február 9-én azonban már rosszallását fejezte ki Láhnernek a nagyváradi löszergyár nem kielégítő termelése miatt. Láhner pontról pontra cáfolta Kossuth szemrehányásait, amit aztán az elnök bizalmas levéllel intézett el. Február 17-én pedig megszületett a vezérőrnagy kinevezés, s 20-án Kossuth egy Görgeinek írott levelében a nagyváradi fegyvergyárat úgy említette, mint amit a „derék Láhner tábornok úr a csodával határos gyorsasággal nagyszerű működésbe helyezett”.²⁹

Dembiński kudarca egy újabb altábornagyi kinevezés okává vált. A tisztikar nyomására Szemere Bertalan teljhatalmú országos biztos elmozdította a fővezérségről Dembińskit, s ideiglenesen a rangidős Görgeire bízta. A döntést a március 5-én Tiszafüredre érkező Kossuth is megerősítette. A főserég ekkor két csoportosításból állott: a Görgei vezette VII. és a Répásy Mihály vezette II. hadtest Tiszafüred környékén, az immáron egyedül Damjanich parancsnoksága alá került III. és Klapka I. hadteste Szolnok környékén állomásozott. Görgei ideiglenes főparancsnoki kinevezése csak az I., II. és VII. hadtestekre szólt. Március 8-án azonban Kossuth az I., II., III., IV. (bácskai vagy szegedi) V. (aradi ostromsereg) és VII. hadtestek fővezérévé Vettert, s a Szolnokon lévő I. és III. hadtestek együttes főparancsnokává Damjanichot nevezte ki. Vetter rangban csaknem egyidős volt Görgeivel, s ezért kinevezetése megkövetelte előléptetését. Kossuth tehát a fővezéri megbízatással együtt altábornaggyá is kinevezte.³⁰

Sajátos volt a két 1849 márciusi vezérőrnagyi kinevezés genezise is. Richard Guyont Kossuth még a schwechati csata után nevezte ki őrnagyból ezredessé. Döntését aztán csakhamar meg is bánta, mert a Simunich üldözésével megbízott Guyon az önálló hadművelet során kudarcot vallott. Guyon nem nyerte meg parancsnokának, Görgeinek a tetszését sem, s hiába volt vitéz katona, állandó összeütközései voltak hadtestparancsnokával. Így aztán Görgei március 7-én sietett feloszlítani Guyon hadosztályát, s az ezredes beosztás nélkül maradt. A hírt Szemere azonnal közölte Kossuthal, aki erre március 9-én bejelentette a képviselőházban, hogy a kormány jónak látta „*a nemzetnek egyik fő kincsét, Komárom városát [Guyon] hűségére bízni*”. Március 10-én hivatalosan is kinevezte Guyont Komárom várparancsnokává, a várórség parancsnokává pedig Lenkey János ezredest tette meg. Ugyanezen a napon a döntést közölte Török Ignáccal, Komárom parancsnokával is. A döntést azzal indokolta, hogy „*a nemzet közös győzelmének kivására a komáromi várórségnek is koncentrikus aktív közremunkálása nélkül igénybe fog vétetni*”. Az indoklás meglehetősen erőltetett volt, hiszen a magyar hadsereg egyelőre a Tisza balpartján állt, s a néhány száz kilométer, no meg a teljes cs. kir. főserég választotta el az egyébként körülzárt Komáromtól.³¹

A kinevezésnek tehát más oka volt. Komáromban ugyanis 1849 januárjában nemcsak a várparancsnokság élén történt változás, hanem a politikai „felügyelő” szervezet, a kormánybizottság élén is. Mind Halasy Ede, a megye, mind Sárközy József, a város kormánybiztosa, elhagyta az erődöt. Kossuth ezután nevezte ki a megye és a város kormánybiztosává Puky Miklóst. Puky nem sokkal megérkezése után már össze is vezett mind Törökkel, mind a várórség parancsnokával, Kosztolányi Móriccal. Február 14-én írott első jelentésében már javasolta Török leváltását és Kosztolányi eltávolítását, s kérte, hogy Kossuth küldje Komáromba parancsnokként Klapkát. Február 22-én kelt válaszában Kossuth kijelentette, hogy a kormány nem engedheti meg, hogy olyan fontos erődben, mint Komárom „*a bizalmat – ha szinte álokok miatt is – elvesztett, vagy tényleg gyanús, de nem büntethető egységnek tartózkodjanak*”. Megígérte, hogy amint lehet, teljesíti Puky kívánságait. Klapka odaküldését azonban az általa elért katonai sikerek miatt lehetetlennek mondta. „*Őt tehát nem küldhetem, hanem gondom lehet, mihelyt lehet, egy más alkalmas és várerősítési tudományokban jártas egységet küldeni*.” Kossuth aggodalmát magyarázza, hogy éppen az előző napon érkezett meg a hír az eszéki és lipótvári erődök feladásáról, s Kossuth már aznap azt írta Dembińskinek: „és

telve vagyok aggodalommal Komárom miatt is". Mégsem télt semmit – tudomásunk szerint – a várparancsnokság élén történő változtatás érdekében. Február 28-án megérkezett Török Ignác jelentése, amelyben Pukyt vádolta a vár védelmi ügyeibe történő beavatkozással, s okmánymásolatokkal is bizonyította igazát. Az iratokból afféle tyűkpek képe bontakozott ki. Kossuth ezen a napon Debrecenben volt, de csak március 3-án foglalkozott a jelentésben foglaltakkal. Viszont március 1-jén Mészáros hadügyminiszter hirtelen felajánlotta a komárom várórség parancsnokságát (tehát Kosztolányi helyét) Klapkának, akire ezekben a napokban Dembiński rengeteget panaszkodott. Klapkának azonban esze ágában sem volt otthagyni a hadtestparancsnokságot.³²

Március 3-án megírott Puky újabb (fel)jelentése, s Kossuth együttesen válaszolt a várparancsnokság és Puky jelentéseire. A válaszban azonban nyoma sincs annak, hogy bármilyen személyi változást szükségesnek tartott volna. Március 8-án azonban Kossuth értesült arról, hogy Guyon hadosztályát Görgei feloszlatta, s másnap intézkedett arról is, hogy a bács-bánsági sereg, a IV. hadtest parancsnokságát ne Lenkey János ezredes, hanem Perczel Mór vezérőrnagy vegye át. Volt tehát két „állástalan” ezredes, akik számára a főseregnél nem volt üres beosztás. Kossuth tehát a legegyszerűbb megoldást választotta, amikor a két ezredest a komáromi vár, illetve a várórség parancsnokságával bízta meg. Így juttatott is nekik beosztást, meg nem is, s Komárom felmentéséig Kosztolányi és Török újabb beosztásáról sem kellett gondoskodnia. Látszólag teljesítette Puky kérését is.

Kérdéses volt persze, hogy Guyon és Lenkey hogy jut be Komáromba. Március 15-én Kossuth sürgette Guyont, hogy mielőbb induljon útnak, de előtte jelentkezzen nála. Március 18-án Cibakházán Guyon meg is jelent Kossuthnál, s kérte, hogy mivel Lenkey rangban idősebb nála, Kossuth intézze el valahogy ezt a „bajt”. Ez csak egyet jelenthetett: Guyon vezérőrnagyi kinevezését. Kossuth tehát tíz nappal visszatálva, saját kezűleg kiállította a diplomát, majd – tekintettel Lenkey érdemeire – három nappal visszatálva, Lenkey kinevezését is megírta.³³

Március végén egy újabb, az eddigieknél megérdemeltebb altábornagyi kinevezésre is sor került. Bem vezérőrnagyot Erdély felszabadításáért a képviselőház március 21-én a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályával tüntette ki, s Mészáros Lázár indítványára altábornaggyá nevezte ki.³⁴

Március végén egy újabb vezérőrnagyi kinevezésre is sor került. A kinevezést egyszerre indokolták a kinevezett eddigi érdemei és a szolgálat követelményei. A magyar hadseregben közül egyedül az I. hadtest parancsnoka, Klapka György volt ezredes. Klapka őrnagyi kinevezését Sárközy József komáromi kormánybiztos javaslatára Kossuth írta alá 1848. október 16-án. 1848-ban Batthyány és Kossuth megbízásából diplomáciai ügyességet igénylő küldetéseket hajtott végre, de szolgált a délvidéki sereg vezérkarában, s rövid ideig a Pozsony környéki erők parancsnoka volt. 1849. január 2-án a pesti haditanács az általa kidolgozott haditervet fogadta el. Mészáros kassai veresége után Kossuth az alezredesi rang kihagyásával ezredessé és a felső-tiszai hadtest parancsnokává nevezte ki. Klapka csakhamar igazolta a belé vetett bizalmat, s január végén megállította Schlik Debrecen felé törő csapatait. Szerencsétlensége azonban összehozta Dembińskivel, aki február közepén az ő nyakába varrta a felelősséget Schlik elszalasztásáért. Kossuth Klapkával is viszonylag gyakran levelezett, s 1849. január 29-

én a tokaji híd indokolatlan felégetése, majd február 12-én Schlik elszalasztása miatt saját kezű levélben róttá meg az ezredest. Kossuth csak Klapka február 16-án kelt igazoló iratának, illetve a február 18-i kompolti sikeres rajtaütés hírének vétele után enyhült meg íranta; az előbbinek, úgy tűnik, hitelt is adott, mert február 22-án már kimondottan elismerő hangon írt Klapkáról Puky Miklósnak. A kompolti rajtaütéshez pedig saját kezű levélben gratulált. Március 9-én baráti hangú levélben értesítette Klapkát a bekövetkezett változásokról, s kérte segítségét Vetter fővezérének elfogadtatásában. Ugyanezen a napon javasolta Mészárosnak, hogy Vécsey Károly és Nagysándor József mellett Klapkát is tüntessék ki a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályával. Mészáros ezt elutasította, mondván, hogy Klapka érdemei nem indokolják kitüntetését. Március 29-én Kossuth – a hadsereg véleményére hivatkozva – ismét kérte Klapka kitüntetését Mészárostól, majd mintegy mellesleg megjegyezte: *.....miután a hadügyminisztériumtól hivatalos levelek érkeznek Klapka ezredes úrhoz, melyekben tábornoknak címeztetik, részére a tábornoki kinevezési okiátot is kezeimhez leendő kézbesítés végett megküldeni kérem*". Március 31-én az OHB-hoz írott levelében is kijelentette: *„Klapkát multhatatlanul szükséges tábornokká kinevezni”*. S még ezen a napon közölte Klapkával, hogy kinevezte tábornokká, s a hadügyminisztériumot a diploma kiszolgáltatására utasította. Április 1-jén az OHB kiállította a diplomát, s ezzel a hadtestparancsnokok közül immáron Klapka is elnyerte a tábornoki rangot.³⁵

Vetter betegsége és Görgői ideiglenes fővezéri kinevezése után a VII. hadtest parancsnokságát Gáspár András ezredes vette át. Gáspár április 2-án – Damjanich némi segítségével – Hatvannál megverte Schliket, mire Kossuth a csatatéren vezérőrnaggyá léptette elő.³⁶

Ezzel egy időben történt a III. hadtest lovashadosztálya parancsnokának, Nagysándor Józsefnek az előléptetése. Kinevezésének legfőbb oka alighanem az volt, hogy Kossuth – Bem kijövele miatt – rá akarta bízni az erdélyi hadsereg parancsnokságát, s nem a Bem által javasolt Czetz Jánosra. Nagysándor Kossuth hű emberének számított, s így még az erdélyi főparancsnokságra vonatkozó (nemleges) válasza előtt, április 8-án Gödöllőn megkapta a vezérőrnagyi rangot.³⁷

A trónfosztás kimondása után Mészáros Lázár hadügyminiszter lemondott hadügyminiszteri posztjáról. A képviselőház köszönetét fejezte ki eddigi működéséért, s egyben elrendelte, hogy a kormány altábornaggyá nevezze ki.³⁸

Április közepén Bem elhagyta Erdélyt, s a visszamaradt csapatok parancsnokává Czetz János ezredest nevezte ki. Czetz cs. kir. főhadnagyként került a Hadügyminisztériumba, októberben már százados, majd őrnagy volt. A minisztérium egy ideig az OHB-hoz rendelte, s itt a bizottmány katonai jellegű intézkedéseinek egyik fogalmazója volt. Október végén Erdélybe küldték, november közepén a felső-erdélyi hadtest vezérkari főnökévé nevezték ki, majd Kolozsvár elvesztése, november 23., után rövid időre a hadtest parancsnoki tisztét is betöltötte. December végén már alezredes volt. A nála magasabb rangban lévők közül Baumgarten József alezredes december 19-én Csucsánál megsebesült; Riczko Ignác pedig február 14-én hősi halált halt. A vele egy rangban lévők közül csupán Gál Sándor karrierje volt egy ideig gyorsabb az övénél: Gál január, Czetz február második felében kapta meg ezredesi kinevezését. Így amikor Bem elhagyta Erdélyt, értelemszerűen a nagyobb áttekintőképességgel rendelkező Czetzet bízta meg

helyettesítésével. Ám már egy hónappal korábban arra kérte Kossuthot, hogy az nevezze ki tábornokká Czetzet. Kossuth azzal hárította el a kérést, hogy ebben az esetben tizenöt másik ezredest is tábornokká kellene kineveznie, hiszen ennyi a hadtestparancsnokként szolgálók száma (valószínűleg a hadosztályparancsnokokra gondolt.) Március 28-án Bem ismét sürgette Czetz kinevezését, majd április 3-án közölte, hogy Czetz vezérőrnaggyá léptette elő, s kérte ennek megerősítését. A lépés – enyhén szólva – szabálytalan volt, hiszen Bemnek legfeljebb javasolni volt joga, kinevezni nem. Kossuth egy szóval sem reagált az önkényes lépésre, s április 20-án Csányinak meg is írta, *„Czetznek tábornoksága iránt még egy kissé hallgatom”*. Április 25-én pedig saját karrierjére emlékeztette Bemet. Arra, hogy ő maga is csak több megnyert csata után érte el ezt a rangot, s ezt nem jövőbeli reményekkel, hanem megnyert csaták súlyával lehet kiérdemelni. Bem közben a hadügyminisztérium útján is megindította a kinevezési procedúrát, s Kossuth május 7-én alá is írta a kinevezést. Ebben némi szerepe lehetett a Bem és Vécsey közötti összetűzőzésnek, s annak, hogy Bemet a főhadiszíntéren akarta alkalmazni.³⁹

A trónfosztás és a Függetlenségi Nyilatkozat után megalakult az új kormány, s már az első minisztertanácsi ülés foglalkozott a katonai kinevezések kérdésével. E szerint a törzstiszti és afeletti kinevezéseket a hadügyminiszter eszközli, kormányzóelnöki jóváhagyással. A május 20-i minisztertanács ezen annyit szigorított, hogy a tábornoki kinevezéseket a minisztertanács előleges meghallgatásához kötötte. A határozat szerint a hadseregearcparancsnokok a csatatéren „s egyes rendkívüli vitéz tett méltó jutalmául” nevezhetnek ki főtiszteket, *„valamint szinte törzstiszti (de nem tábornoki) előléptetés végett előterjesztéseiket nyilváníthatják”*.⁴⁰

Mindez azt szolgálta, hogy a Bem által Czetz kinevezésénél követett eljárást el lehessen kerülni. Másrészt a hadügyminiszter és fővezér Görgei is megtette azt, hogy a komáromi győzelem után április 29-én napiparancsban közölte a hadsereggel, hogy Knézić Károly ezredest, a III. hadtest hadosztályparancsnokát tábornoki kinevezésre javasolta Kossuthnak; egy másnapi napiparancsában pedig már a III. hadtest parancsnokaként és tábornokként említette. E felterjesztésnek az volt a magyarázata, hogy Damjanich János, a hadtest parancsnoka április 29-én lábtörést szenvedett és szolgálatképtelenné vált. Damjanichot Görgei saját helyetteseként kívánta a hadügyminisztériumba küldeni; így ezt a megbízatást Klapka kapta. Ez azt is jelentette, hogy Nagysándor számára is adódott tábornoki rangjának megfelelő beosztás: az I. hadtest parancsnoka. Knézićcel együtt Görgei vezérőrnagyi kinevezésre terjesztette fel a nála rangban idősebb József Wysockit, a III. hadtest hadosztályparancsnokát, az önálló lengyel légió kiszemelt parancsnokát is. Kossuth mindkét kinevezést jóváhagyta. A két kinevezés egyfajta cenzúrát is jelentett Kossuth és tábornokai viszonyában. Knézić neve a kiadott iratokban 1849 májusáig nem fordul elő. Wysockié a lengyel légió 1848 novemberi szervezése után először 1849. február 22-én egy pénzküldemény ürügyén. Az ezután kinevezett tábornokok előmozdításában sokkal nagyobb szerepe volt a hadügyminiszter Görgeinek és a minisztertanácsnak, s Kossuthot egyikükhöz sem fűzte olyan bizalmas kapcsolat, mint pl. Görgeihez, Perczelhez, vagy akár Klapkához.⁴¹

A minisztertanács már említett május 20-i határozata következtében valamennyi tábornoki kinevezést a tanács elé kellett vinni. Mivel Gáspár András a trónfosztás után – egészségi állapotára hivatkozva – lemondott a VII. hadtest parancsnokságáról, Görgei

őt Poeltenberg Ernővel, a 4. huszárezred parancsnokával és a VII. hadtest hadosztályparancsnokával váltotta fel. Görgei természetesen őt is tábornokká akarta előléptetni, akárcsak a tartalék hadtest parancsnokságával megbízni szándékozott Dessewffy Arisztidót, az I. hadtest lovashadosztályának parancsnokát. Az előterjesztést a május 24-i minisztertanács tárgyalta, de Klapka helyettes hadügyminiszter véleménye az volt, hogy Hadik Gusztáv és Pulszky Sándor – „*mint régebbi felterjesztés nyomán tábornokságra kinevezendő ezredek, a hátrátételre nem méltók*”. Ezért a minisztertanács felfüggesztette Poeltenberg és Dessewffy kinevezését, s Görgei véleményét kérte az ügyben. Görgei május 28-án ingerülten válaszolt: „*Nekem Hadik és Pulszky ezredes urak felől semmi véleményem nincs és nem lehet, miután sem politikai jellemökről semmi tudomásom, sem katonai tehetségeiket legkevésbé sem ismerem, s a nevezett ezredes urak – nekem legalább – soha semmi alkalmat nem nyújtottak, hogy tehetségeiket kitanulhas- sam.*” Ha Klapka a nevezett ezredeseket ismeri és ajánlja, ám tegyen a kormány amit jónak lát. Kossuth válaszában határozott igent vagy nemet kért Görgeitől. Görgei újabb válasza nem ismert, de tény, hogy sem Hadik, sem Pulszky nem lett tábornok. Dessewffy kinevezése június 2-án, Poeltenbergé 7-én kelt. Dessewffy végül mégsem a tartalék-, hanem a IX. hadtest parancsnokságát vette át Dembiński lemondása miatt.⁴²

A következő tábornoki kinevezés ügye május 28-án került a minisztertanács elé. A május 20-i minisztertanácson elfogadott haditerv értelmében Bennek a délvidéki erők egy részével Titel bevétele, Pétervárad felmentése után a Duna mellett kell felvonulnia, vagy a folyamon átkelve a nyugati határszél felé operálnia. Bem vonakodott eleget tenni ennek a határozatnak, s vissza akart térni Erdélybe. Ezért a minisztertanács május 28-án úgy határozott, hogy Vukovics Sebő igazságügyminiszter Kiss Pál ezredes kíséretében menjen le Bemhez, s ha Bem továbbra is vonakodik, Kiss Pál tábornoki kinevezési oklevelét felhasználva, bízva rá a felvezetendő sereg parancsnokságát. Vukovics le is utazott, s találkozott Kiss Pállal, aki április vége óta Pétervárad parancsnoka volt. Bem közben visszatért Erdélybe, s Perczel, a bács-bánsági csapatok parancsnoka, hajlandónak mutatkozott felvezetni a sereget. Ezzel Kiss kinevezetése értelmét és érvényét veszítette. Vukovics tehát nem kézbesítette azt, de összefoglaló jelentésében javasolta, hogy mielőbb tábornok legyen. „*A péterváradi parancsnokság fontos hely.*”⁴³

Kiss kinevezésére tehát nem ekkor, hanem az utolsó nagy előléptetési „hullám” idején került sor. Görgei a Vág-menti ellentámadás kudarca után leváltotta Knéžicet a III. hadtest éléről, s helyére Leiningen-Westerburg Károly ezredest, hadosztályparancsnokot nevezte ki. A II. hadtest parancsnokát, Asbóth Lajos ezredest – akinek állítólag már a tábornoki kinevezése is készen volt – szintén elmozdította. A hadtestparancsnokká kinevezett Kászonyi József ugyan már január óta ezredes volt, tehát tábornoki kinevezése nem ütközött volna akadályokba, ám a peredi csata második napján semmilyen hadvezetői képességről nem tett tanúbizonyságot. Görgei azzal a tervvel foglalkozott, hogy a Nyugat-Dunántúlon önálló hadosztályt vezető Kmety György ezredes hadosztályába osztja be a II. hadtest egy részét, s így fejleszti azt hadtestté. Görgei tehát a június 26-i minisztertanácson tábornoki kinevezésre javasolta Leiningent, Kmetyt, a fősereg lovassági parancsnokságával megbízott Piketty Gusztávot, s mellettük Kiss Pált is. Jellemző, hogy Piketty neve elő sem fordul Kossuth kiadott irataiban; Leiningené először 1849. február végén, a cibakházi ütközetben történt kiszabadíttatása kapcsán, majd

május 14-én, amikor Kossuth a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályának adományozásáról tudósította.⁴⁴

Az utolsó vezérőrnagyi kinevezésre július 29-én, de nem bizonyos, hogy minisztertanácsi határozat következtében került sor. Gál Sándort, az erdélyi hadsereg székelyföldi hadosztályának parancsnokát „*úgy a vitéz székely nép organizációja, mint a harc-téren számos alkalommal bebizonyított hősiességé*” miatt léptette elő tábornokká Kossuth. A saját kezű kinevező iraton azonban nincs ellenjegyzés, csak az, a Guyon és Lenkey márciusi kinevezéséből már ismert formula, hogy Kossuth intézkedett a rendes diploma kiszolgáltatásáról is. Gált mint Berzenczey László kormánybiztos segédjét ismerte meg Kossuth 1848. augusztus közepén. A későbbiekben viszonylag ritkán találkoztunk nevével az iratokban, s Kossuth május 26-án egyenesen arra utasította a hadügyminisztériumot, utasítsa rendre Gált, s „*értésségek arról, miképp ő nem székely főparancsnok*”, csupán a székelyföldi gyalogság ezredese. Különösebben szoros kapcsolatról tehát Gál és Kossuth között sem tudunk.⁴⁵

Összefoglalásképpen elmondhatjuk: Kossuthnak nemcsak a magyar hadsereg megteremtésében voltak óriási érdemei 1848–49-ben, hanem e hadsereg legfelső vezetésének kialakításában is. Választásainak többsége jónak bizonyult, ami nem volt kis dolog egy olyan politikus részéről, akinek 1848 előtt nem voltak közvetlen katonai tapasztalatai. Az általa előléptettek és végig szolgálók egy része a megtorlás áldozatává vált, tekintélyes részük emigrációba ment. Am csupán két olyan személyiségről tudunk, akivel a végeletekig megromlott a viszonya. Paradox módon, éppen az a két személyiség volt ez, akikkel 1848–49-ben a legszorosabb kapcsolat fűzte: Görgei és Bem. A többi túlélővel az emigráció időszakában is együtt tudott működni, még ha ezt az együttműködést időnként nézeteltérések árnyékolták is be.

Jegyzetek

1. MOL H 76. Mészáros Lázár verbászi iratai. 2. sorozat. No. 156.; Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r.: Sinkovics István. Bp., 1957. [a továbbiakban: KLÖM XII.] 878–879. o.
2. KLÖM XII. 889., vö. uo. 900. és 979. o.
3. KLÖM XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. S. a. r.: Barta István. Bp., 1952. 91. o.
4. Urbán Aladár: Kossuth és Görgey 1848 őszén. Századok, 1993., KLÖM XIII. 175–176. o.; MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. [a továbbiakban: HM Ált.] 1848:8140. [OHB 1848:999.], 8162. [OHB 1848:993.]
5. Hermann Róbert: Kiadatlan Kossuth- és OHB-iratok 1848-ból. Hadtörténelmi Közlemények, 1989/2. 226. o. [a továbbiakban: Herman: Kossuth-ir. 1848.]
6. MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Általános iratok. [továbbiakban: ONöHt] 4943.; Urbán: Kossuth és Görgey... 43–46. o.; Hermann Róbert: Görgei Artúr a Lajtánál, 1848 október 7. – november 1. Történelmi Szemle, 1992/3–4. [a továbbiakban: Hermann: Görgei];

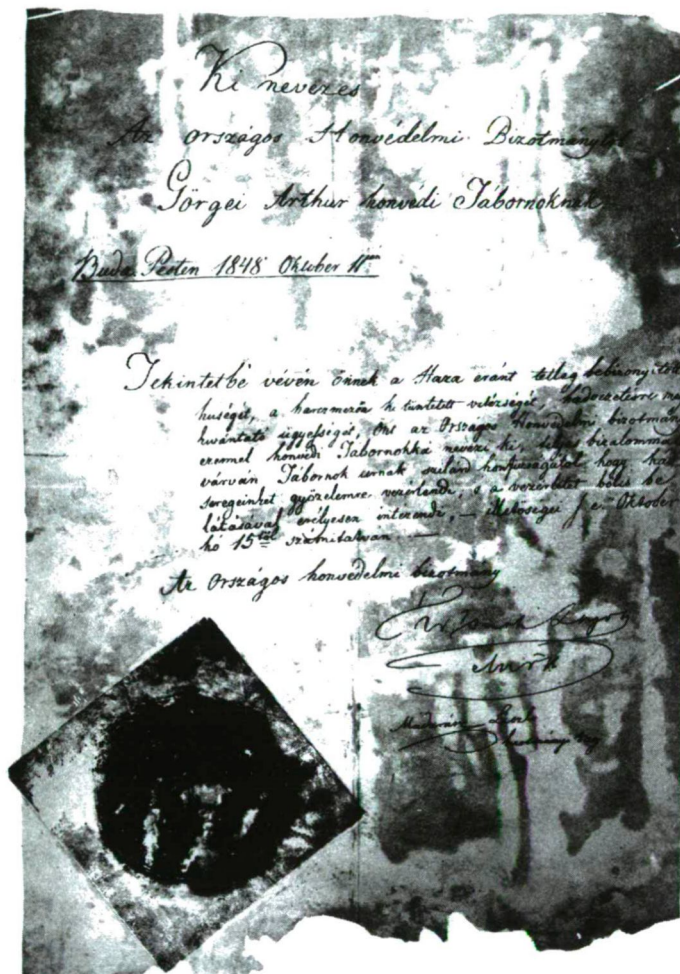
- Pázmándy és társai javaslata: KLÖM XIII. 185. Az OHB-val való egyeztetésre ld. uo 256. o. (téves, okt. 21-i keltezéssel; a helyes: okt. 22., ld. erre KLÖM XV. 256. o.).
7. KLÖM XIII. 244., 256. o.; MOL OHB 1848: 790., 967., 1342., ONöHt 6040., HM Ált. 1848: 8612.; Hermann Róbert: Klapka György tevékenysége 1848 márciusától decemberéig. In: Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Szerk.: Kiss Vendel. Komárom, 1994. 47–52. o.; Hermann Róbert: „Felszedek utamban minden fegyveres népet”. Kossuth Lajos harnadik toborzójátja. 1848. október 17–27. Limes, 1993/1. 25., 28. o.
8. KLÖM XIII. 248.; Közlöny, 1848. okt. 22. No. 134.; Beér János – Csizmadia Andor szerk.: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Bp., 1954. [a továbbiakban: *Beér-Csizmadia*] 286–287. o.; MOL OHB 1848:1299.; HM Ált. 1848:8152.
9. Hermann: Görgei 308. o.; MOL ONöHt 6656.; HM Ált. 1848: 8760., 8769.
10. KLÖM XIII. 159–160., 277., 299. o.; MOL OHB 1848:1347.; ONöHt 6140.; Hermann: Kossuth-ir. 1848. 228. o.
11. KLÖM XIII. 301–302. és 305. o.; Bona Gábor: Tábornokok és törzsisztek a szabadságharcban. 2., átdolgozott, bővített kiadás. Bp., 1987. [a továbbiakban: *Bona 1987.*] 353., 356., 369. o.
12. Bona, 1987. 357. o.; Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken. Bp., 1901. 86. o.; Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1868. I. k. 252. o.
13. Hermann: Kossuth-ir. 1848. 229. o.
14. KLÖM XIII. 347., 388., 395. o.
15. KLÖM XIII. 913. o., XV. 880. o.; Hermann Róbert: 1848–1849-es dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményében. Folia Historica 13.; Hermann Róbert: „Ez volt az évi Csudáknak éve!” 1848–49-es dokumentumok kiállítása az Eötvös József Ginnáziumban. Bp., 1994.
16. KLÖM XIII. 823., 846–848., 884., 906., 910. o., XV. 879. o.; Böhm Jakab: Kiadatlan Kossuth-iratok 1848/49-ből. Hadtörténelmi Közlemények, 1962. 341. o.; Hamvay Ödön: Danjanich levelei nejehez. Bp., 1910. 64. o.; Deák Imre: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp., é. n. [1942.] 286. o.; MOL OHB 1849: 1926. (Danjanich, febr. 9.)
17. MOL OHB 1848:2376., 3905.; ONöHt 8865.; KLÖM XIII. 185., 198., 589. o., XIV. (Bp., 1953.) 125., 267–268. o., Vidos Géza: Nemescsói Török Ignác tábornok. Székesfehérvár, 1941. 23–27. o.
18. Gaálra ld.: Bona 1987.; Bona Gábor: Az 1848/49-es honvédhadsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalai Gyűjtemény 33. k. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1992.; Böhm Jakab: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata az 1848/49. évi magyar szabadságharcról. HK 1985/1. Az iratokat ld.: KLÖM XIV. 25–26. o.; és Hermann Róbert: Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a kormányzóelnöki iroda kiadatlan iratai 1849-ből. Hadtörténelmi Közlemények, 1992/3. [a továbbiakban *Hermann: Kossuth-ir. 1849.*] 138–144. o.
19. KLÖM XIII. 515–517., 592., 749. o.
20. Csuha ezredesi és vezérőrnagy kinevezését ld.: HL Abszolútizmuskori iratok. Pesti cs. kir. rendkívüli haditörvényszék. 1850. – 6/43. 210–211. f. 1765/E., 187–188. f. 136/E.
21. MOL OHB 1849:190.; Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok. – Okmánytár. S. a. r.: Hermann Róbert és Pelyach István. Bp., 1990. [a továbbiakban: *Szemere*] 379. o.; KLÖM

- XIV. 38., 72. o.; KLÖM XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r.: Barta István. Bp., 1955. 890. o.
22. KLÖM XIV. 187–188., 199–203., 247. o.
23. Éder dec. 18-án még hűségnyilatkozatot tett. MOL H 2. Kossuth Polizei Akten. 355.
24. Kovács István: A légjő. Bp., 1989. 182–194. o.; Klapka, Georg: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig. 1851. I. k. 216. o.; Szemere 342.; KLÖM XIV. 180., 183., 188., 254. o.
25. Klapka György: Emlékeimből. S. a. r.: Katona Tamás. Bp., 1986. 90–93., 552. o.; KLÖM XIV. 339–342., 532. o.
26. MOL HM Ált. 1849:3582., 3988.
27. Bakó Imre: A Magyar Állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848–49-ben. Bp., 1942. 114–118. o.; KLÖM XIII. 50., 403., 428., 447. o.; MOL OHB 1848:995., 4301., KPA 145.
28. KLÖM XIII. 623., XIV. 31. o.
29. KLÖM XIV. 133., 318., 385–386., 497. o.
30. KLÖM XIV. 591–592., 609–622. o.
31. KLÖM XIII. Szemere 411. o., KLÖM XIV. 616., 629., Márkus László: Guyon Richárd. Bp., 1955.; Urbán Aladár: „értésítve valánk a Hazátul, hogy siessünk védelmére...” Lenkey szá-
zadának hazatérése 1848-ban. HK 1992/3., Merényi-Metzger Gábor: A tizenhatodik aradi vér-
tanú. Lenkey János tábornok emlékezete. HK. 1994/3.
32. KLÖM XIV. 267–270., 516–522., 584–587. o.; Klapka: Emlékeimből 107–108. o.; MOL
OHB 1849:2687., 2803., 3600.
33. KLÖM XIV. 656., 675. o.; Hermann: Kossuth-ir. 1849. 149–150. o., KLÖM XIV. 728. o.,
Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r.: Katona Tamás. Bp., 1982. *[a továbbiakban:
Vukovics]* 25–26., 38–39. o.
34. KLÖM XIV. 686–687., Pap Dénes: A parlament Debrecenben 1849. Lipcse, 1870. I. k.
224–225. o.; Beér–Csizmadia 382–383. o.
35. Hermann: Kossuth-ir. 1848. 227. o.; Hermann: Kossuth-ir. 1849. 144–145., 148. o.; KLÖM
XIV. 494., 510., 517., 619–623., 763–764., 772. o.; Steier Lajos: A 1849-iki trónfosztás elő-
zményei és következményei. Bp., é. n. 73–76. o.; Hermann: Klapka 54. o.; MOL R 295. Klapka
György iratai, I. csomó 2. tétel.
36. KLÖM XIV. 801. o.
37. KLÖM XIV. 857. o.; Hermann Róbert: Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének ki-
adatlan darabjai. Századok, 1994/5. 968. o. *[a továbbiakban: Görgei és Kossuth]*; Vukovics
15., 56. o.
38. Beér–Csizmadia 401. o.; Pap Dénes: A parlament... II. 80–83. o.
39. KLÖM XIII. 302., 308., 460., 534–537. o., KLÖM XIV. 698–699., 826. o., KLÖM XV. 67.
40. F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Bp., 1989. 67.,
73. o.
41. Görgei és Kossuth 974–975. o.; KLÖM XV. 201–202., 225–226. o.; Görgey István: 1848
és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és törté-
nelmi kritika. Bp., 1888. *[a továbbiakban: Görgey István]* II. k. 243–244. o., KLÖM XIV.
565.; Hermann: Kossuth-ir. 1849. 147. o.
42. Közli: KLÖM XV. 283., 392., 434. o.; Görgei és Kossuth 982. o.

43. F. Kiss 75–76. o.; Hermann: Kossuth-ir. 154. o.; Vukovics 105–106. o.; KLÖM XV. 474–475. o.

44. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 34/461. Görgei már jún. 22-én foglalkozott a hadtest feloszlásának gondolatával. Görgey István II. 563. o.; MOL OIIB 1849:8595., a vonatkozó részt közli: Steier Lajos: Haynau és Paskievics. I. k. Bp., é. n. 59. o.; V. Waldapfel Eszter: A forradalom és a szabadságharc levelestára. IV. k. Bp., 1965. 116. o.; KLÖM XV. 636. o.

45. [Gyalókey Jenő:] Bem bizonyítványa Gál Sándor tábornok számára. HK 1931. 130–131. o.; KLÖM XII. 740., 841.

„Ki nevezés Az országos Honvédelmi Bizotmánytól
Görgei Arthur honvédi Tábornoknak”